

Gazi Üniversitesi
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî
Araştırma Merkezi

**TÜRK
HAMER**

**2. ULUSLARARASI
TÜRK KÜLTÜR EVRENİNDE ALEVİLİK ve
BEKTAŞILIK BİLGİ ŞÖLENİ BİLDİRİ KİTABI**

2. CİLT

Editörler

Dr. Filiz KILIÇ
Tuncay BÜLBÜL

17-18-19 Ekim 2007

ANKARA

Türklerde “Ocak Kültü” ve Bu Kültün Alevîlik İnancına Yansımaları

The Cult of Fireplace in Turkish Culture and
Its Affect on Alevi Beliefs

Metin EKİCİ* - Âdem ÖGER**

ÖZET

Türk kültürü içinde ateş ve ocak önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle İslamiyet'in Türkler tarafından kabulü öncesi Türk kültüründe “ocak kültü” etrafında birtakım mit ve ritüellerin oluştuğunu görmekteyiz. Bildirimizde, önce “ocak” kavramının hangi anlamlarda kullanıldığı ve Türk kültüründeki değişim ve gelişime bağlı olarak hangi işlevleri üstlendiği konusu üzerinde duracağız. Daha sonra da ateş ve atalar kültüyle yakın ilgisi bulunan “ocak kültü”nün Türkiye sahası Alevi-Bektaşî zümrelerinin inanç ve uygulamalarına ne gibi yansımaları olduğunu incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Ocak, ocak kültü, Alevilik, Bektaşilik

ABSTRACT

The cults of “Fire” and “Fireplace” have very important place in Turkish culture. It should be pointed out that, some mythical and rituals were created around and related to the cult of fireplace before the conversion to Islam by Turkish people. In this paper, we would like to first dwell upon the use of and the meaning of “fireplace” as a term, and then the functions of this term in accordance with the developments and the changes in Turkish culture. Finally, we would like to share our opinions on what kinds of affects and reflections the cult of fire place has on the beliefs and rituals of Alevi and Bektashi groups in Turkey.

Key Words: Fireplace, the cults of fireplace, Alevities, Bektashi

Türk kültürünün ortaya çıkışında var olan önemli bazı unsurlar, toplumsal gelişmeye paralel olarak gelişen kültürel yapı içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. “Ocak” ve “ateş” kültleri bu en eski unsurlardan olup, günümüze kadar değişerek gelmiş ve halen devam etmektedir.

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

** Araş. Gör., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

Alevi-Bektaşî inancının oluşumunda da eski ve yeni pek çok unsurun birleştiği ve özellikle İslamiyet'in Türkler tarafından kabul edilmesinden önceki belli kültürel unsurların Alevi-Bektaşî inanç ve uygulamaları içinde günümüze ulaştığı görülmektedir. Alevi-Bektaşî inanç ve uygulamaları içinde yer alan eski kültürel yapıların önemli unsurlarından bazıları ise "ocak" ve "ateş" kültü ve bunlarla yakından ilgisi olan "atalar" kültürüdür.

Biz bu bildiriye, ilk olarak eski Türk kültüründe "ateş" kültürünün oluşumunu, daha sonra "ocak" kültüne geçişi, ateş ve ocak arasındaki ilişki içinde açıkladıktan sonra, bu kültürlerin yaşaması ve gelişimi için önemli olan "atalar" kültürü üzerinde duracağız. Bu açıklamaları takiben, Türkiye sahasındaki Alevi-Bektaşî zümrelerin inanç ve uygulamalarına eski Türk inanç ve uygulamalarından olan "ateş", "ocak" ve "atalar" kültürünün nasıl girdiğini ve halen nasıl yaşatıldığını çeşitli örnekler etrafında açıklamaya çalışacağız. Bildirimizin sonunda, günümüzde anlamları ve uygulamaları nedenleri belirsizleşmiş olan "ateş", "ocak" ve "atalar" kültürüyle ilgili geleneklerin Alevi-Bektaşî inançları sayesinde ve diğer grupların uygulamaları içinde nasıl yaşatılmaya devam ettiğini vurgulayacağız.

"Ocak" kelimesinin kökü, Türkçenin etimoloji sözlüklerinde "oçok/oçak/oçağ/ocak" şeklinde yer almaktadır. Pek kabul görmemişse de, bu kelimenin ateş anlamına gelen "ot/od" kelimesinden geldiğini ileri süren dilbilimciler de bulunmaktadır (Sevortyan, 1974: 422-425; Clauson, 1972: 22).

Türkiye Türkçesinde "ocak" olarak kullanılan kavramın diğer Türk boylarındaki karşılıkları şu şekildedir: Azerbaycan Türkçesi "*ocag*"; Başkurt Türkçesi "*usak*"; Kazak Türkçesi "*oşak, şanıraküy*"; Kırgız Türkçesi "*oçok*"; Özbek Türkçesi "*oçak*"; Tatar Türkçesi "*uçak*"; Türkmen Türkçesi "*ocak*"; Uygur Türkçesi "*oçak*" (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, 1991: 656-657).

Ocak, kelimesinin Türkçe Sözlük'te birçok anlamı bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir: "1. *Ateş yakmaya yarayan, pişirme, ısıtma, ısınma gibi amaçlarla kullanılan yer.* 2. *Aynı amaç ve düşünceyi paylaşanların kurdukları kuruluş veya toplandıkları, görev yaptıkları yer.* 3. *Ev, aile, soy.* 4. *Bazı hastalıkları iyi ettiğine inanılan aile*" (Türkçe Sözlük 2, 1998: 1668-1669) Ayrıca Derleme Sözlüğü'nde de "ocak" kelimesinin Anadolu'nun çeşitli yörelerinde "*ateş, eski ve soylu aile, dedelerden beri belirli bir hastalığı iyi ettiğine inanılan aile*" gibi anlamlar ihtiva edecek şekilde kullanıldığı belirtilmiştir (Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IX, 1993: 3262-3263).

"Ocak" kelimesinin etimolojisi ve sözlük anlamlarını bu şekilde kısaca verdikten sonra, "ocak kültürü"nü'nün Türk kültürü içindeki yerini incelemek uygun olacaktır. Bu noktada ocak ile birlikte anılan ateş, ateşin bulunması ve ocak-ateş ilişkisi üzerinde duralım. Öncelikle ateşin bulunması hakkında çeşitli Türk boyları arasındaki anlatmalara, sonra da ateşle ilgili inanmalar ve uygulamalara bakmak yerinde olacaktır.

Ateşin ortaya çıkışı bir Altay efsanesine göre şöyledir: "Ülgen, gökten biri kara, biri ak iki taş getirdi. Kuru otları avucunda ezerek bir taşın üzerine koyup, diğeriyle vurdu, otlar ateş aldı. Ülgen böylece ilk defa ateş yakmasını insanlara öğretip, 'Bu ateş, atamın kudretinden taşla düşmüş ateştir.' dedi" (İnan, 1995: 68-69).

Ateşin keşfedilişiyle ilgili olarak Bahaeddin Ögel ise, "Türklerde ateş tanrı değildir. Türklerin, Türk adlı bir atası tarafından keşfedilmiş veya tanrı tarafından gönderilmiştir." demektedir (Ögel, 2002: 497).

Abdülkadir İnan'ın aktarmalarına göre Anohin, ateş hakkında şu bilgilere yer vermektedir: "Ateşi yaratan, Tanrı Ülgen idi, ocağı da o yapıp insanlara vermişti. Başlangıçta, 'her ailenin bir ateş ve ocağının var olduğu' düşünülüyordu. Aynı zamanda 'aile ateşi, aile için, ailenin atası tarafından keşfedilmişti.' Bundan dolayı, aile ocağının büyük bir önemi vardı. 'Ocak ve yuva', ata ve baba ocaklarına dayanmakla değerlendirilirdi" (Ögel, 2002: 500-502). Ayrıca, aile ocağında yanan ateş, nasıl yakılırsa yakılsın, kutlu sayılmaktaydı (İnan, 1995: 68-69).

Ögel, ateş dualarını tahlil ederek, "ateş-ana" motifi üzerinde de durur ve Türk kavimlerinin dışında, "Ot-Ene, Od-Ana, Ateş-Ana" deyimi ve anlayışının görülmediğini belirterek, "Altay-Türk dualarında 'babanın ateşi yakması ve annenin de ocağı kurması' söz konusudur. Baba evinin ocağından ateş götürme, çok eski geleneklerden biridir. Türklerde, İran'da olduğu gibi bir ateş kültü yoktur. İran'da sönmeyen ateş, evin dışında ve tapılacak yerlerde yakılır. Türklerde mukaddes ateş ise, evin içinde bulunan 'aile ocağı'dır." demektedir (2002: 498).

Türklerde ateşe bakıp kehanet gösterilmesi, ateşin her şeyi temizlemesi, kötü ruhları kovması, günahlardan ve hastalıklardan arındırması, sunulan kurbanları Tanrıya ilettiğine inanılması ve ateşin üzerine yemin edilmesi gibi inançlar da vardır. (İnan, 1995: 67-68; Ögel, 2002: 495-500; Roux, 1994: 185-187).

Türklerde ocağın kutsal sayılmasını sağlayan ateş, törenlerde evin dışında yakılan büyük ateşten ziyade, evin içindeki ocakta yakılan ateştir ki bu da "aile ocağı"nı temsil etmektedir. Burada şunu da vurgulamak gerekir ki sosyal yapıdaki değişmeye bağlı olarak "aile ocağı"nın oluşması muhtemeldir. Yani başlangıçta her oymağın bir ateşi varken, toplumsal yaşamdaki değişime bağlı olarak "oymaktan aileye" iniş söz konusudur.

Ögel'e göre, "Türklerde ocağın ve ateşin sahibi tanrı değildi. Ayrıca her ocağın ayrı bir sahibi ve koruyucu ruhu vardı. Bütün ocaklar, tek ruh ve tek ateş tanrısı tarafından temsil edilmiyordu. Ayrıca ailede ocak, vatan anlayışında da yer ve sular temel anlayışlardı" (Ögel, 2002: 496). Buradan da anlaşılacağı üzere, zamanla her ailenin ocağı kutsiyet kazanmış ve onun koruyucu bir ruhunun da olduğu anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu noktada ateş ile ocak bir bütünlük kazanmış ve aile ocağında yanan ateş, hiçbir zaman sönmemesi gereken, mukaddes bir ateşe dönüşmüştür.

Burada ateşin yanı sıra ocağın da ruhunun olduğuna inanılması önemlidir. Çünkü ocağı koruyan, ocak ruhudur. "Altay Türklerinde ve Buryat Moğollarında, "eski evdeki eski ateş, yeni eve taşınıyordu. Bundan sonra da "Ateş ana" için bir dua söylüyorlardı. Ailenin bireyleri evlenip ayrıldıkları zaman da en küçük oğul, eski ateşin sahibi oluyordu" (Ögel, 2002:504).

Çeşitli araştırmacıların araştırma ve düşüncelerinden yararlanarak verdiğimiz yukarıdaki bilgilerden şöyle bir sonuca varmak mümkündür: Türklerde başlangıçta kutsallık atfedilen varlık, atalar veya tanrı tarafından verilen ateştir. Zaman içerisinde ateşle birlikte, ateşin yakıldığı yer olan ocağa da kutsiyet atfedilerek "aile ocağı" büyük bir önem kazanmış ve onun etrafında birtakım mit ve ritüeller oluşmuştur. Bunun sonucunda "aile ocağı"nın bulunduğu yer ve özellikle ev de kutsallık kazanmıştır. Örneğin; "Kırgız ve Kazakların kabile teşkilatını unutmayan boylarında, yedinci ve dokuzuncu atanın torunlarının hepsi, "ülken üy" (ulu ev)e saygı gösterirler. Bu çadırın sahibi, genç bir delikanlı da olsa, herkesçe saygı görür" (İnan, 1995: 68).

Bu noktada, Türklerde ateş ve ocakla ilgili inanışların birbiri içinde yapılandığını görmekteyiz. Yani başlangıçta sadece ateşe kutsallık yüklenip saygı gösterilirken, zamanla ateşin yanı sıra "aile ocağı"na da kutsallık atfedilip saygı gösterildiğini görmekteyiz. Örneğin; İnan, "Özellikle düğün törenlerinde ateş ve ocağın gerek şamanistlerde ve gerek Müslüman Türklerde önemini vurguladıktan sonra, Budist Buretlerin bile gelin ve güveyi ateş ve ocağa secde ettirdiklerini belirtir. Ayrıca Manas Destanı'ndan örnek metinler vererek, ateşe selam verildiğini, Yakut Türklerinin ise yemin törenlerini ateş ve ocak karşısında yaptıklarını belirtir" (İnan, 1995: 70-71).

Bu konuda Yörükân da şu bilgileri verir: "Türklerde aile ocağı ataların mukaddes yadigândır. Büyük atanın ve büyük ananın -bazı oymaklarda yalnız atanın, bazılarında yalnız ananın-ruhları aile ocağında daima hazır bulunur; bunun için bunları takdis etmek ve bunların namına olan ocağı söndürmemek lazımdır." (Yörükân, 2005: 68-69).

Türklerde "aile ocağı"nın, ailenin birlik ve bütünlüğünü sembolize ettiği bir gerçektir. Gelinlerin ocağa selam vermesi, evli kızın baba ocağına yaklaşmaması, yabancıların bir evin ocağının ışık çizgisi denen bir sınırı aşıp ocağa yaklaşmaması, evin sahibi ile aynı soydan gelmeyen bir kişinin ocağın karşısında ve yanında oturmasının yasak olması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca Türklerde aile sofrası, sofrada oturma düzeni ve Yakut Türklerinde ailece sofraya oturulduğunda özellikle akşam yemeklerinde ilk lokma veya içkinin ilk yudumunun ilk önce ocağa verilmesi gibi uygulamalar (Ögel, 2002: 504; Yörükân, 2005: 70) hem aile ocağına büyük saygı duyulduğunu hem de "aile ocağı"nın ailede birliği sağladığını ve sosyal yapıdaki dayanışmada önemli roller üstlendiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Türklerde ev ile ocağın da bir bütünlük arz ettiği görülür. Yeni bir ev inşa edileceği zaman, yani ocak kazılacağına birtakım ritüeller gerçekleştirilmektedir. Örne-

ğın; "Yakut Türklerinde, ev için kutlu bir arsa aranır, bulununca kurban kesilir. Sekiz kenarlı yerin sahibi Ana Hatun'dan dua ile izin alınır. Ocak yaparken kurban kesilir, kurbanın kanı ocağa sürülür ve ateşe serpilirdi." (Ögel, 2002: 504-505).

Türklerin toplumsal yaşamında büyük önem arz eden "aile ocağı"nın söndürülmemesi gerektiği şeklinde bir anlayış vardır. Kanaatimizce bu anlayışın temelinde hem ateşin mukaddes olması hem de atalar kültürünün etkisi vardır. Çünkü "aile ocağı kültürü"nü oluşumunda yalnızca ateşin etkili olduğu düşünülemez. Nitekim bu konuda İnan, "Aile ocağı kültürü ile ateş kültürü birbirinden ayırt edilmez. Aynı zamanda ocak kültürü, atalar kültürüyle bağlıdır." demektedir (İnan, 1995: 67-68). Eröz ise, ateş-ocak ile atalar kültürü arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklar: "Atalar kültürü, ocak kültürünü doğurmuştur. Ocağın tütmesi, ateşin devamlı şekilde yanması, ataların o ocağa, o yurttan, o çadırda devamlı şekilde bulunması demektir. Ataların canları, ocağın ateşi içinde tecelli eder." (Eröz, 1990: 327).

Atalar kültüründe, ataların öldükten sonra da ruhlarının yaşadığına ve toplumla ilişkilerini koparmadıklarına inanılır. Böyle bir inançtan çıkan atalar kültüründe, ancak belli kişiler, özellikle ata kabilesi, ünlü savaşçılar, din adamları vb. gibi kişiler tapılmaya, kurban ve duaya hak kazanmaktadır (Artun, 2005: 198). Bu noktada ateşin de Türklere ataları tarafından verildiğini düşünürsek, ateş ve atalar kültürünün kesiştiği noktada "aile ocağı kültürü" oluşmuştur. Bunun sonucunda da aile ocağında yanan ateşin sönmemesi gerektiği fikri ortaya çıkmıştır.

Türklerde evlenen çocukların baba ocağından ateş götürerek kendi ocaklarını kurmaları sözkonusudur. Burada "aile ocağını"nın kutsal kabul edilmesi ve evlenerek baba evinden ayrılan çocuğun bu ocağıdaki mukaddes ateşle kendi ocağını yakması ve soyunu sürdürmesi söz konusudur.

Türklerde "aile ocağı"nın, yani mukaddes ateşin yanmasını devam ettirecek olan kişi ise ailenin en küçük oğludur. "Ailesinin evine ne hal gelirse gelsin bağlı kalan, diğerleri gittikten ve mirastan kendilerine düşen payı aldıktan sonra geri kalanı alan ve kurumsal olarak tahta çıkan ailenin en küçük çocuğunun 'Otçigin' yani ateşe bağlı olan ve evi muhafaza eden şeklinde adlandırılmaktadır." (Roux, 1994: 187-188). "Bu gelenek Kuzey Türkleri ile Volga boylarında Fin kavimlerinde uzun süre yaşamıştır." (Ögel, 2002: 504-505). Büyük Türk kağanlarından biri olan ve Orhun Abideleri'nde adı geçen Kül Tigin adının da, bu gelenekle ilgili olması muhtemeldir (Ergin, 2000)

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan şu sonuçları çıkarmak mümkündür: Bildirimizin baş kısmında Türkçe Sözlük'te "ocak" kelimesiyle ilgili verdiğimiz anlamlar, sonuçta aynı anlamı vurgulamaktadır. Yani "ocak" kelimesi başlangıçta evin içinde ateş yakılan yeri temsil ederken, daha sonra kutsal ateşin yakıldığı evi, aileyi ve o aileden gelen soyu ifade etmiştir. Aynı zamanda Türklerin toplumsal yaşamındaki değişime bağlı olarak toplumda hem ateşin yakıldığı ocak kutsallık kazanmış ve etrafında birtakım ritüeller oluşmuş hem "aile ocağı"nın temsil edildiği aileye birtakım işlevler yüklenerek (örneğin; sağaltma ocakları,

Alevi-Bektaşî ocakları) kutsallık atfedilmiş hem de aile ocağını sürdüren soya saygı duyulmuş ve kutsallık atfedilmiştir.

Atalar kültü ile ateş kültü arasındaki ilişkisi sonunda oluştuğunu düşündüğümüz "aile ocağı kültü"nin Türk kültüründeki yeri ve işlevi üzerinde durduktan sonra, Türkiye sahası Alevi-Bektaşî inanç ve uygulamalarında "aile ocağı kültü"nin izlerini incelemeye geçmek yerinde olacaktır.

Alevi-Bektaşî zümrelerinde kullanılan "ocak" kavramıyla ilgili çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir:

Korkmaz, ocağı "Evi, aileyi, ateş yakma yerini-ocağı, derviş mekanının (tekke) ve kan bağıının değişik öğelerini içerir." şeklinde tanımlar (Clarke, 2007).

Yaman'a göre ocaklar, Alevi geleneğinin evlad-ı resul saydığı din ulularının adlarını taşımaktadır. Zaman içerisinde, bu soylardan gelen kişiler tarafından dedelik görevinin yerine getirilmesi bir gelenek haline almıştır (Clarke, 2007).

Onarlı'ya göre ocak, Ali soylularından bir hane, inanç merkezi, ekoldür (Clarke, 2007).

Yürür, ocağı "ev halkı" olarak tercüme eder ve ocaklarla ilgili olarak, "bu ailenin evi bir dergâhtır ve genellikle toplumun ibadet yeri orasıdır. Bu aileden gelen görgülü, ruhani özelliklere sahip, liderlik yeteneği olan, adalet, sağaltma, güzellik hislerine sahip, şiir ve müzik alanında kabiliyetli bir kişi, dede olur. Kendisinden bilgi alınan bazı kimseler, müziğin, erkânın başka yönlerinin ve inanç sisteminin olduğu kadar kültürel verilerin ve davranış kodlarının da ocak yapısı içinde sözsöz aktarımına dikkat çekmişlerdir." demektedir (Clarke, 2007)

Clarke, "ocak" kavramını ne anlama geldiğini birçok dedeye soru olarak yöneltmiş ve onların tanımını şu üç başlık altında toplamıştır:

1. Ali'ye (yani Muhammed'e de) dek uzanan karizmatik soy;
2. Alevileri temsil etmek ve çeşitli manevi görevleri yerine getirmek sorumluluğunu (yol göstermek, inancı yaymak, inanışları ve gelenekleri öğretmek gibi), taşıyan bir aile;
3. Üstün anlama yeteneğine, maneviyata, bilgi ve yumuşak bir tarzda hizmet edebilme yeteneğine sahip olan bir grup" (Clarke, 2007).

Anadolu Aleviliği'nde ocak sistemi ve dedelik kurumuyla ilgili önemli çalışmalar yapan Yaman ise, ocak ile ilgili olarak "Alevilerde dinsel hizmetleri gören dedelerin aileleridir. Her dede ailesi bir ocağa dahildir. Onun temsil ettiği değerlere büyük kutsallık ve manevi güç atfedilir. Aleviler arasında da ocaklara karşı büyük bir saygı vardır." demektedir. (Yaman, 2007).

Ocaklar konusunda Boratav ise şunları söylemektedir: "Hasan Dede Ocağı, Narlıdere Ocağı deyimlerinde görüldüğü gibi, Anadolu'daki Alevi-Kızılbaş topluluklarının, bölge bölge bağlı buldukları kutlu merkezler; ocak bu deyimlerde, aynı zamanda, o yerlerde oturan tarikat ulularının soyu anlamına gelir; genel olarak bu ocakların önderlik görevi babadan oğula geçer; nitekim ocak ulusunun soyundan olan kimselere "ocakzade" derler." (Boratav, 1984: 113).

Alevi-Bektaşî zümrelerinde ocakla ilgili yapılan tanımlarda genel olarak "aile" ve "soy" kavramı öne çıkmaktadır. Burada da Hz. Ali'ye veya on iki imamdan birine dayanan bir soy ve bir aile söz konusudur. Bu noktada üzerinde durulması gereken bir başka kurum da dedeliktir. Dedelikle ilgili olarak Markus Dressler, "Aleviliğin en önemli kurumlarından biridir. Geleneksel Alevilikte dedenin sosyal, dini, hukuksal, tıbbi ve eğitimsel işlevleri vardır. Onun tarafından yönetilen ayin-i cem, dedenin bütün işlevlerinin bir odaklaşma noktası sayılabilir. Her dede bir "dede ocağı"na (ruhani sınıf) mensuptur. Ocak soylarının asılları ya Muhammed, ya ehlibeyt, ya da Hacı Bektaş Veli gibi evliya sayılan şahsiyetlere dayanır. Ocak mensuplarının dini karizması bu ünlü soylardan kaynaklanır." demektedir (Dressler, 2003: 31).

Yaman, "genel olarak Alevi-Bektaşî topluluklar cemaat yapılanması bakımından dergahlar ve ocaklara bağlıdır. Toplumsal planda dergah ve ocak disiplini esastır. Bu organizasyon kutsal temellere dayanmaktadır çünkü bu ocakları oluşturmuş aileler keramet sahibi ululardan gelmektedir. Bu ulu kişiler aynı zamanda İslam Peygamberinin ve Ehlibeytinin soyuna dayanmaktadır. 'Hak-Muhammed-Ali Yolu' olarak adlandırılan ve kutsanan bu yol, Ehlibeyte dayanan dede aileleri yani 'Ocaklar' aracılığıyla yüzyıllardır süregelmektedir." demektedir (Yaman, 2007).

Alevi-Bektaşî zümrelerinde ocak ve dedelikle ilgili olarak bu kısa bilgiden de anlaşıldığı üzere, "ocak" kavramı Türkiye sahası Alevi-Bektaşîliğinde büyük bir önem arz etmektedir. Bizim "ocak kültürü"nü etkisi olduğunu düşündüğümüz ocak kavramı, Yaman'ın "Alevilerde dinsel hizmetleri yerine getiren dedelerin aileleridir ki her dede ailesi bir ocağa mensuptur. Onun temsil ettiği değerlere büyük kutsallık ve manevi güç atfedilir." şeklinde belirttiği ocaklardır. Bu noktada eski Türk ocak kültürünün Alevi-Bektaşî ocaklarına etkisine geçmeden önce, bu ocakların Türkiye'de ortaya çıkışıyla ilgili çeşitli görüşlere kısaca yer vermek uygun olacaktır.

Birdoğan, Anadolu Aleviliğinde ocakların şu kaynaklardan doğduğunu belirtir:

1. Horasan bölgesindeki kimi aşiretler doğrudan doğruya ocak durumuna geldi.
2. Anadolu'da kurulan ocaklardan bir kesimi de Horasan'dan geldikten sonra Anadolu'da Müslümanlığı gördüler. Bu aşiretler onikili düzen ile Anadolu'ya geldikten sonra Anadolu birliği içinde bulunmak için Müslüman olmayı benimsediler. Girecekleri yeni dinin kurallarını öğrenmek için kendileriyle birlikte gelen kimi İslam büyüklerine veya Anadolu'da kararlaştırdıkları İslam bilginlerine bağlandılar. Bu tür bağlanmalar ve bu bağlanmaların sonucunda en eski ocaklar ortaya çıktı.
3. Anadolu'da iken tanınan İslam ermişlerinin etkisi ile kurulan en eski Anadolu ocaklarından birisi Malatya-Arguvan'daki Ebul Vefa ocağıdır. Anadolu'daki ocaklar onun vasıtasıyla ortaya çıktı.
4. Anadolu'ya yerleşme ilk yıllarda gene bugünkü Alevi ocaklarının yoğun olduğu bölgelere olmuştur. Ancak, ilk yerleşmeyi yapıp ilk ocakları kuranları bir kesimi sonradan bağlıların el değiştirmesi, göçmesi veya inanç değiştirmesi yüzünden unutulmuştur. Bunlar ocak sahibi olarak unutulmuşlardır, fakat mezarları bugün bile çeşitli nedenlerle Türbe gibi ziyaret edilmektedir." (Birdoğan, 1992: 8-12).

Türkiye’de Alevi ocaklarının oluşumuyla ilgili olarak çeşitli ocakzade dedeler, babalar ve dikme dedelerle görüşme yapan Yaman, onların bu konudaki fikirlerini şu şekilde özetler:

1. *Alevi ocakları, Hacı Bektaş Veli zamanında ortaya çıktı.*
2. *Hacı Bektaş Veli’den önce ortaya çıktı. Hz. Ali’nin soyundan gelen ailelerce oluşturuldu.*
3. *Şah İsmailden sonra ortaya çıktı.*
4. *Anadolu’ya gelen kabilelerin dinsel/siyasal lideri Türkmen babaları Ocakzade ailelerini oluşturdular” (Yaman, 2007).*

Yukarıda da görüldüğü gibi Alevi-Bektaşî ocaklarının oluşumuyla ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunların ortak yönü ise bu ocakların Türklerin Orta Asya’dan Anadolu’ya göçü sırasında veya sonrasında oluştuğudur. Burada Alevi-Bektaşî ocaklarının oluşumuyla ilgili şöyle bir sonuca varmak mümkündür. Bu ocaklar, göçebe Oğuzlar’ın Anadolu’ya göçü sırasında veya sonrasında oluşmuşsa da, bu oluşumun eski Türk kültüründe ve tarihinde kökleri bulunmalıdır. Bize göre, Anadolu ve Balkanlarda görülen Alevi-Bektaşî ocakları aslında en eski dönemdeki Türk “ocak kültü”, “ateş kültü” ve “atalar kültü”nün devamıdır. Anadolu sahasına göç eden Türklerin İslami dönemde koruma ihtiyacı içinde oldukları inanç unsurlarından bazılarının belki de en önem verdikleri hususun ocak, ateş ve atalar kültü olduğunu düşünmekteyiz.

Bu eski inanç unsurlarının –aile ocağının kutsiyeti ve bunun soy yoluyla babadan oğula sürdürülmesi- devamlılığının yeni din olan çevrede, yani İslami muhitte sağlanması ise, ancak eski ve yeni unsurların harmanlanması ile mümkün olmuştur. Daha açık bir ifade ile söylemek gerekirse, İslam öncesi ocak, ateş ve atalar kültüne bağlı olarak yaratılıp, geliştirilen kültürel ve inanca dair unsurlar, ehl-i beyt soyundan gelme ve onların düsturlarını sürdürme şeklinde İslami bir renge bürünmüş, her ne kadar ateş kültüne bağlı unsurlar açıkça sürdürülmesede, atalar ve ocak kültüne bağlı unsurlar bu şekilde yaşatılma şansı yakalamıştır.

Burada İslam öncesi Türk kültüründe kutsal olan “aile ocağı”nın işlevinin, İslamiyet sonrasında “ehl-i beyt”e yüklendiği görüyoruz. Buna bağlı olarak da ehl-i beyt soyundan olan kişiler ocak olabilmekte ve dedeler de genellikle bu ocaklardan çıkmaktadır. Alevi-Bektaşî zümrelerindeki ocak anlayışı, İslam öncesi Türk kültürü içinde yer alan “ocak kültü”nden uzaklaşmış görünse de, belli ailelerin kutsiyet kazanması ve bu kutsiyeti soy yoluyla devam ettirmesi gibi benzer yapıların devam ettiği açıktır.

Anadolu’da “ocak” kavramının kullanıldığı yerlerden biri de “sağaltma ocağı” diye adlandırabileceğimiz ve sarılık, dabaz, temriye gibi çeşitli hastalıkları tedavi eden kişi veya ailelerdir. Sağaltma ocaklarında da işleyiş genellikle babadan oğula veya aynı sülaleden birine el verme şeklinde sürdürülmektedir. Dolayısı-

la bu tedavi işlemlerini yapan kişi veya aileler için de "ocak" kavramının kullanılması tesadüfi olmamalıdır. Bu noktada Alevilikte yer alan ve dini bir kurum olarak işleyen ocaklar ile sağaltma ocaklarının çıkış yeri aynı olmalıdır. Kanaatimizce benzer yapılar arzeden, ancak farklı işlevler üstlenen bu ocakların çıkış noktası Türk kültüründe büyük önem arz eden ateş ve atalar kültüyle bağlantılı olan "ocak kültü"dür. Kaldı ki Türkiye'de de Alevi-Bektaşî dedelerinin bazılarının bu tarz sağaltma işlemlerini de yaptıkları bilinmektedir. Burada, Buyruk'ta (İmam Câfer Menakıbı) dedeler için, "Mürşit sözü, ağrıya, ağuya karşı şerbetir." sözü de göz ardı edilmemesi gereken bir noktadır (Yörükân, 2002: 254-255).

Aynı zamanda gerek Alevi-Bektaşî ocaklarının gerekse sağaltma ocaklarının oluşumunda "ocak kültü"nü yanında, birçok araştırmacının da üzerinde durduğu Şamanizmin de etkili olduğu görülmektedir. Çünkü gerek sağaltma ocakları gerekse Alevi-Bektaşî ocaklarının kalıtımsal olarak sürdürülmesi Şaman ve onun seçilme yollarından biri olan "kam olmak için, belli başlı bir kamın neslinden olma" şartını akla getirmektedir. Şamanlık mesleğini icra etmek için önemli unsurlardan biri kalıtımsal aktarım (babadan oğula)'dır (İnan, 1995: 76; Eliade, 1999: 31-43; Roux, 1994: 64-70) Nitekim dedelerle, şamanlar arasında seçiliş şekilleri, görevleri, itibar ve mevkileri, duaları vb. yönlerden birçok benzerlikler bulunduğu görülmektedir ve bu konuda önemli çalışmalar da yapılmıştır (Ocak, 1983: 33-132; Çıblak, 2005: 65-70; Dressler, 2003: 24-25).

Anadolu Aleviliğinde "aile ocağı"nın maddesel bir mimari ile yaşadığını da görüyoruz ve burada da "ocak kültü"nü etkili olduğunu düşünmekteyiz. Bu konuda Birdoğan şu bilgileri vermektedir: "Özellikle dede evlerinin hemen tümünde çok büyük çapta bir şömine bu ocağı simgeliyor. Bu ocak törenler dışında kullanılmıyor ve öbür günlerde yeşil bir örtü ile perdeleniyor (Birdoğan, 1992: 7). Ayrıca ocaktan yanan ateşin söndürülmeyerek üzerinin külle örtülmesi, Cuma akşamları ise ocak başında Kur'an ve gülbank okunması, uğrular için ateşe üzerlik otu ve tuz atılması, ocağın davlunbaz üstündeki çırallığa mum yakılarak sabaha dek söndürülmemesi, yine bu akşam helva, çörek, bicik, sırın, arabaşı gibi yiyeceklerin hazırlanarak topluca dualar eşliğinde "ocakbaşı"nda yenmesi ve şerbetler içilmesi (Onarlı, 2003: 91) ateşle birlikte "ocak kültü" izlerini taşımaktadır.

"Aile ocağı"nın çeşitli hastalıkları tedavi eden, sağaltma ocaklarında da önemli olduğu görülmektedir. Anadolu'da sağaltma ocaklarının birçoğu, tedavi işlemlerini "aile ocağı" etrafında yapmaktadır. Tedavi işlemi bazen doğrudan ocaktaki ateşle, bazen ocakta saç ayağı yerine kullanılan taş, bazen ocaktaki kül, bazen de kömür olabilmektedir. Her halukarda evde ateşin yakıldığı "aile ocağı" ile bağlantısı olan bir nesne üzerinden tedavinin yapıldığı görülmektedir. Bu durum, ocak kültünün etkisiyle ortaya çıktığını düşündüğümüz Alevi-Bektaşî ocakları ile sağaltma ocaklarının bir başka ortak yönüdür ve aynı temele dayanıklıklarını göstermesi bakımından da önemlidir.

Türkiye Alevi-Bektaşî inanç ve uygulamalarında "ocak kültü"nü etkili olduğu bir başka durum da "ocak kazma" merasimidir. "Tahtacılar arasında evli olan bir çift, ana baba evinden ayrılıp da başka bir evde yaşamaya başlayacağı zaman "ocak kazma" töreni yapılmaktadır. Dede, evin ocağının başına geçer ve elindeki kazma ile "Ya Allah" deyip ocağın sağına, "Ya Muhammed" deyip soluna, "Ya Ali" deyip ortasına üç kez kazıyormuş gibi yavaşça vurur. Ardından odunları yakar ve yeni ocak sahibi buradakilerin elini öptükten sonra yemekler yenir (Çıblak, 2005: 65-70; Yörükân, 2002: 187-188). Buradaki uygulama ocak kültürüne bağlı olarak Yakut Türklerinde ve Buryat Moğollarında görülen törenlerle birebir örtüşmektedir ve bu uygulamada da "ocak kültü"nü etkisi olduğu açıktır.

Sonuç olarak temelde ateş ve atalar kültürüyle ilgili olan "ocak kültü", zamanla değişik şekillerde kendini devam ettirmiş ve farklı işlevler üstlenmiştir. Üç farklı anlamda kullanılan ocak kavramının temeldeki kaynak noktası aynıdır ve Türkiye'de gerek ateş yakılan yer olan ocağa, gerek tedavi yapan kişi veya aileye, gerekse dede soylu aileleri ifade eden ocağa büyük bir kutsiyet atfedildiğini ve saygı duyulduğunu görüyoruz.

Türk kültürünün oluşumunda ilk olarak ateş, daha sonra ateşin yakıldığı mekân olan ocak ve bunların koruyucusu olan atalar önemli kabul edilmiş ve bu unsurlar zaman içinde etraflarındaki çeşitli uygulamalarla birer külte dönüşmüşlerdir.

Eski Türk kültürleri, coğrafya ve din değiştiren Türk boyları arasında yaşamaya devam etmişlerdir. Bu unsurların yaşaması bazen kendilerinin doğrudan doğruya uygulamalarının devamlılığı, bazen yeni unsurlarla birleşerek ve bazen de yeni inanç ve uygulamaların temelini oluşturmak şeklindedir. Bu noktada elde ettiğimiz sonuç ise, Türkiye sahasındaki Alevi-Bektaşî inanç ve uygulamalarının ve hatta temel yapılarının oluşumuna "ateş", "ocak" ve atalar kültürünün etki ve katkı yaptığı şeklindedir. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse, Alevi-Bektaşî inancının oluşumu ve kendi farkındalığını yaratması, içinde barındırdığı ve koruyup sürdürmede kararlı olduğu eski Türk inanç ve kültürleri sayesinde de mümkün olmuştur.

KAYNAKLAR

- ARTUN, Erman. (2005). Türk Halk Bilimi. İstanbul: Kitabevi.
- BİRDOĞAN, Nejat. (1992). "Anadolu Alevi Ocaklarının Kuruluşu, İşlevleri, Yayılmaları". IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri I. Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı-HAGEM Yayınları.
- BORATAV, Pertev Naili. (1984). 100 Soruda Türk Folkloru. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- CLARKE, Gloria. L. (2007). "Alevilikte Ocak, Liderlik/Otorite ve Dede Kavramları" <http://www.pirsultan.net> 01.09.2007.

- CLAUSON, Sir Gerard. (1972). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.
- ÇIBLAK, Nilgün. (2005) Mersin Tahtacıları –Halk Bilimi Araştırmaları- Ankara: Ürün Yayınları.
- DRESSLER, Markus. (2003) "Alevi Geleneğin Dinsel Boyutları". Bilgi Toplumunda Alevilik. haz: İbrahim Bahadır. Ankara: Bielefeld Alevi Kültür Merkezi Yayınları.
- ELIADE, Mircea. (1999). Şamanizm. çev: İsmet Birkan. İstanbul: İmge Kitabevi.
- ERGİN, Muharrem. (2000) Orhun Abideleri. İstanbul: Boğaziçi Yayınları. (21. Baskı)
- ERÖZ, Mehmet. (1990). Türkiye'de Alevilik Bektaşılık. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir. (1995). Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I. (1991). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- OCAK, Ahmet Yaşar. (1983) Bektaş Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- ONARLI, İsmail. (2003). "Şeyh Hasan Ocağı-Oymağı-Aşiretleri" Yol Dergisi, 21: 91.
- ÖGEL, Bahaeddin. (2002). Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar) II Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ROUX, Jean-Paul. (1994): Türklerin ve Moğolların Eski Dini. çev: Aykut Kazancıgil. İstanbul: İşaret Yayınları.
- SEVORTYAN, E.V. (1974). Etimologičeskiy Slovar Turkish Yazıkov. Moskova.
- Türkçe Sözlük 2. (1998). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IX. (1993) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YAMAN, Ali. (2007). "Anadolu Aleviliği'nde Ocak Sistemi ve Dedelik Kurumu". <http://www.pirsultan.net> 01.09.2007.
- YÖRÜKÂN, Yusuf Ziya. (2002). Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar. Yay. haz: Turhan Yörükân. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- YÖRÜKÂN, Yusuf Ziya. (2005) Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm-Şamanizm'in Diğer Dinler ve Alevilik Üzerindeki Etkileri. Ankara: Yol Yayınları.